

Suomen murteiden katselmusta.

MARTTI RAPOLA: **Johdatus suomen murteisiin.** Helsinki 1947. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pienet »tietolippaat» ovat saaneet neljännen numeronsa, tällä kertaa MARTTI RAPOLAN yllämainitun kirjajasen. Onhan tässä lippaassa, jonka aikaansaamiseen kansilehdellä ilmoitetaan saadun avustusta Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvaroista, sentään tietoa 112 sivulla, ei tosin varsinaisesti uutta tietoa, mutta kuitenkin sellaista, josta kannattaa mainita.

Ensimmäinen kappale, Murteiden olemus ja asema kielessä, on kokonaan teoreettinen, jollen sanoisi liian teoreettinen, kirjoista opitun kertaamista. Rapola puhuu murrerajoista täsmälleen kuin Setälä aikoinaan. Esim. s. 10: »Jyrkkiä murrerajoja ei ole, vaan jokainen murre yhtyy ja vaihtuu joka kohdassaan yhtä tasaisesti ja huomaamattomasti naapurimurteisiinsa». S. 12: »Siksipä erinimisten murteiden rajoja on mahdotonta tieteellisellä täsmällisyydellä määrätä: jokainen huomaa helposti, että murteita on olemassa, mutta missä toinen murre päättyy ja toinen alkaa, se on aina enemmän tai vähemmän ehdonvallan kysymys, enemmän sopimuksesta kuin ehdottomista tosiseikoista itsestään johtuva asia.» Setälä, Tietosanakirja 9 s. 346: »Sen vuoksi on miltei mahdoton tavalla, jolla olisi tieteellistä arvoa, maantieteellisesti määritellä suurempien murrealueiden rajoja.» Niin häilyviä kuin murreajat usein ovatkin, ne ovat paikoin — niin suomen kuin sukukieltemme piirissä — aivan jyrkkiä ja hyvin täsmällisesti määrättävissä. En rupea enää esimerkein tätä tosiasiaa valaisemaan (jo Suomen murteet II sisälsi siitä todisteita¹), muistutan vain, että Setälä itsekkin soutaa ja huopaa merkillisellä tavalla tätä asiaa käsitellessään. Niinpä hän väittää, että karjalais-aunukselais-lyydiläinen kielialue liittyy ilman varsinaista kieli-

¹ Muistutettakoon vaikka savolaismurteiden karakterisinta ominaisuutta, *mua, moa, piä, peä* -edustusta. Samalle alueelle lankeaa joukoittain muita ominaisuuksia, ja raja on useimmiten jyrkkä ja selvä, paitsi missä vanha murre on muutenkin häviämässä. Silloin juuri *ua, iä* on ensin vaarassa. Niinpä Kirvussa minun vanhusoppaistani (kunnalliskodissa 19. VI 30) vain itäpuolen pitäjäläiset olivat diftongin säilyttäneet, ja heidän mukaansa minun oli murreraja vedettävä läpi pitäjän, vaikka hyvin tiesin, että sellainen, joka ei tunne vanhuksien kielenkäyttöä tai pitää heidän murrettaan jo »menneenä», erottaa koko Kirvon Kaukola—Hiitola—Rautjärven ryhmästä Viipurin puoleiseen murreryhmään — niinkuin tekikin pian sen jälkeen VEIKKO RUOPPILA (Virittäjä 1931, s. 70). Kuitenkin muisteltiin vielä myös entistä hokua: *kirvulaine sannuo vettä vieks, rekkii rieks, huonetta huoniaks*. Ennen oli »kirvulaisen» puhe ollut tällaista ilmeisesti koko pitäjässä, nyt oli murrerajaa tosiaan »mahdotonta tieteellisellä täsmällisyydellä määrätä». — Nünikään oli (v. 1927) nähtävissä, että Kankaanpään—Ikaalisten murrepiirissä kahden konsonantin ääntäminen sanan alussa olisi parinkymmenen vuoden kuluttua vanhoillakin yksinomainen (esim. Kankaanpään mummolla oli vain *ruuti, rovasti, lupi* jne.), ja omin silmin ennätän jo nähdä (VIRTARANTA Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I, s. 22), että karttani tässä suhteessa todetaan poikkeavan mainittujen seutujen luonteenomaisesta» ääntämyksestä.

rajaa suomen itäisiin murteihin', mutta muutama rivi alempana jo (ja aivan oikein): »Itäänkin päin muodostaa kuitenkin uskontoraja evankelisluterilaisen ja kreikkalais-katolisen tunnuksen välillä jonkinlaisen, vieläpä selvänkin kielirajan». Murreraja parka, ollako sun vai ei? Rapola siis vastaa että ei.

Toinen kappale sisältää katsauksen suomen murteiden tutkimuksiin. On oma mielenkiintonsa seurata vanhimpia käsityksiä suomen murteiden jaoista ja synnystäkin. Pantakoon merkille, miten Reinh. v. Becker (Rapola s. 17) kielioppinsa esipuheessa mainitsi Suomessa olleen vain kaksi päämurretta, savo-karjalaisen ja hämäläisen, johon viimeksimainittuun on sekaantunut Turun seudulla ja Uudellamaan virolaisuutta, »joten on luultavaa, että tänne on muuttanut virolaisia uudisasukkaita». Järkevämpi näkemys kuin myöhemmän ajan suurilla tutkijoilla, Rapola niihin luettuna. Tässä osastossa olisi muuten kaivannut murretutkimusten täydellisempää luetteloa, jopa pientä karakteristiikkaa kustakin, kun kerran niinkin monta on mainittu. Eihän niitä niin paljon ole, ettei paria sanaa kullekin olisi ennättänyt uhrata (esim. Kannisto, Äimä ja Tarkiainen puuttuvat, samoin Suomen murteet II, jolle Rapolan omakin esitys suurimmaksi osaksi tuntuu pohjautuvan). Kuitenkin ne sitten — hyvä sekin — lopussa, »Kirjallisuutta» osastossa, luetellaan. Kannattanut olisi mainita myös AHTI RYTKÖSEN »Eräiden itämerensuomalaisen *tm*-sanojen historiaa», joka käsittelee lähinnä suomen murteita ja on hyvänkin väitöskirjan arvoinen. Suurimman osan kirjaa täyttää kolmas kappale, »Suomen murteiden pääjako länsi- ja itämurteisiin». Siinä puhutaan yksityiskohtaisesti tutuista asioista ja esitetään muutamia tuttuja karttoja erinäisistä murreilmiöistä. (Olisi toki ollut mainittava, että esim. 'pohdin' kartta s. 24 on ANTTI SOVIJÄRVEN tekemä ja v. 1932 julkaisema. Lieneekö hauskaa karttaa saunasta ja pirtistä, vastasta ja vihdasta, s. 56, ennen julkaistu? Utta lienee myös *moa*, *mua*, *peä*, *piä* -alueen kartassa s. 42 nuolitus, joka kuitenkin antaa luullakseni väärän kuvan ilmiön synty- ja leviämialueesta.) Kun tekijällä itsellään ei näy olevan muuta käsitystä karjalaisten murteiden synnystä kuin Setälältä ja Ojansuulta perimänsä, niin ei ole kumma, että hän laskee itäsuomalaisen »*δ* > O» muutoksen (*käessä*, *tahon* jne.) »ehkä» n. 6—800 vuotta vanhaksi (s. 125). — »Savolaislähtöiseksi voi selittyä myös Ikaalisten seudun *moo* ja *pee*, *kaloo* ja *leirpee*» (s. 43). Ei siis muka varmaa!¹ Rapolalla on ihmeellinen usko, että myös

¹ Monistetussa julkaisussaan Suomen kielen äännehistorian luentojen pääkohdat s. 167 Rapola hämmästyttää monen muun merkillisyyden ohella minua väitteellä, että »Kettunen on merkinnyt tältä alueelta joitakin diftongiutumistapauksia: *pää* ~ *pē*, *mōa* ~ *mō*, *mā*» (p.o. *mōä*, *pēä*). Muka siis vain »joitakin tapauksia!» (vrt. Suomen murteet II, s. 28) Jatkuu: »Kettusen muistiinpanot ehkä merkitsemisvirheitä, koska kuit. aikaisemmissakaan havainnoissa (n. 90 v. sitten) ei tavata jälkeäkään diftongista». Nuo »aikaisemmat havainnot», käy ilmi, ovat kansanrunouden kerääjän Paldanin varsin ylimalkainen toteamus, että Ikaalisten *oo* ja *ee* (*moo*, *rahoo*, *pītee* jne.) ovat siinä määrin *a:n* ja *o:n*, *ä:n* ja *e:n* välillä, »että ne saattaa huokiasti eroittaa». Kuinka Rapola voi kuvitella minun korvani näin yksinkertaisessa äänne-seikassa pettäneen? — jopa silloin koko työni monissa todella vaikeasti kuultavissa sukukielissä olisi ollut turhaa. Sitäpaitsi parlografiin Ikaalisista ottamani kielennäytteet ovat kenen hyvänsä yhä kuultavissa, vaikka en edes — näin selvästä asiasta — ottanutkaan erikoisina ääntämisenäytteinä yksinäissanoja ja -virkkeitä.

Etelä-Pohjanmaan *ua, yä* (*juan* 'juon' yms.) olisi tapahtunut »Isonkyrön lakeuksilla itsenäisesti» (s. 45), siis irrallisesti vastaavasta hämäläisestä muutoksesta. Ikäänkuin satapeninkulmaiset välimatkat olisivat kysymyksessä ja ikäänkuin tämä olisi ainoa Etelä-Pohjanmaan selvistä hämäläisyyksistä. En toki näe hänen pitävän kiinni väitteestään (ehkä ei ole vain ollut aihetta sitä toistaa), että *ia* > *ī*, *ua* > *ū*, *üä* > *ǖ* (*pappii*, *kiikkuu* jne.) olisi suoritettu sekä lounaismurteissa että kaakkoismurteissa ja että molemmat sitten vaellusretkellään olisivat kohdanneet toisensa Uudellamaalla. Etelä-Pohjanmaalla olisi *e:n* labiaalistuminen, *tuloo*, *menöö* jne., muka voinut syntyä itsenäisesti (s. 47), siitä huolimatta, että ilmiö jatkuu itään tai paremmin sanoen tulee idästä katkeamattomasti aina vepsästä saakka. Ja niinkuin *lukova*, *menövä*, *hakovat* olisi jotain Etelä-Pohjanmaan murteeseen rajoittuvaa, yleinen savo-karjalaisuus.

Rapola tuntuu yhä pitävän kiinni vanhasta mieliteoriastaan, jonka mukaan »ensin» *valkeata*, *putoapi*, *sormeani*, »sitten» *valkiata*, *putuaa*, *sormiani*, joten sivupainollisen tavun edessä (ei siis diftongissa) olisi tapahtunut mystillinen *e* > *i*, *o* > *u*. Tosin tavallaan Setälän kanta. Rapolankin olisi ollut syytä nimittää ilmiötä astevaihteluksi, silloinhan ei järjellisiä perusteita kaivatakaan vaihtelujen ja rinnakkaismuotojen selittämiseksi.

Suoritettuaan länsi- ja itämurteiden tutun jaon tunnettujen tosiasioiden perusteella (vain joitakin ehdonvaltaisia poikkeileikkauksia on tehty lisää) Rapola käy niinikään Setälän aikaisessa hengessä pohtimaan murteittemme syntyä. »Yleisimmän käsityksen mukaan» (s. 68) olisi kantasuomeen muka palautettavissa »ainakin» varsinaissuomalaisten, hämäläisten, karjalaisten sekä omalla tahollaan vepsäläisten, *v a t j a l a i s t e n*, virolaisten ja liiviläisten murteiden (resp. kielten) synty. Sen verran on toki »uutta», että Kainuun heimoa ei enää (Setälän tapaan) mainita kantasuomalaisena ja että savolaisille annetaan heille kuuluva itsenäinen asema karjalaisten yhtenä haarana, ei pidetä heitä karjalais-hämäläisenä sekoituksena. Kokonaan Rapolan omaa lienee väite, että Etelä-Pohjanmaan murre muka voisi juontaa juurensa pystysuoraan kantasuomesta; ainakaan tällä hetkellä en muista, että joku muu olisi sitä noinkaan selvästi väittänyt, lukuunottamatta Heikki Klemettiä, joka kyllä on antanut vakaviakin lisiä kielitieteeseen (esim. suomalaisen asutuksen juurista Ruotsissa) mutta joka muusta kunniaista huolimatta on niitä pienimpiä profeettoja kielitieteen puolella.

Suorittaessaan (kirjansa IV osassa) katsauksen »tärkeimpiin murrealueisiin» Rapola alkaa (yleensä minun jakoani seuraten) lounaismurteista, luetellen 25 erikoispiirrettä (todellisuudessa niitä on huomattavasti enemmän). Niistä on ainakin 17 sellaista, joihin olisi voinut rinnalle pistää eestiläisen vastaavaisuuden, ja se olisi ollut tehtävä, jotta lukija itse — vaikkapa tyhmä ylioppilas — pääsisi päättelemään, voiko tällaisten yhtäläisyyksien paljous ja laatu selittyä muulla tavoin, kuin että vielä myöhään kantasuomalaisen ajan jälkeä on näille seuduille täytynyt tulla voimakas asutuskerrostuma meren takaa. Sanasto ja monet muut seikat todistavat samaa. En rupea toistamaan ennen sanoamani (sitäpaitsi eräässä toisessa yhteydessä, Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1946, olen viimeksi kirjoittanut Suomen

heimojen synnystä), sitä vain vielä ihmettelen, että Rapola (s. 69) tietää varsinaissuomalaisten esivanhempien siirtyneen »Suomenniemen lounaisrannikolle kahtena tai useampana valtaryhmänä asuttuaan sitä ennen nykyisten virolaisten esivanhempien naapureina pääasiallisesti näiden asuma-alueiden länsiosissa». Kaksi valtaryhmää tai useampiakin sopii kyllä olettaa (vaikka Rapolan kannalta sitä ei voi perustella), mutta että virolaisten »naapureina» ja näiden asuma-alueiden länsiosista! Pitäisi edes hiukan motivoida moista umpimähkäistä väitettä (tai edes mainita, kuka on ollut sen aikaisempi esittäjä), kun nykyaikaisempi tutkimus (myös arkeologia) pitää päinvastoin Viron itäläitää varsinaissuomalaisten alkukotina, siellähän oli »Suomen heimolla» oma maakuntalinnansakin, Henrik Lättiläisen kronikassa mainittu »Soome linn».

Entä sitten karjalan synty. »Karjalaismurteen vanhimman asun 'puhdasviljely' (?) ei ole vielä johtanut kyllin selviin tuloksiin», kirjoittaa Rapola (s. 69), ties mitä tarkoittaen, koskapa lisää: »Kenties se on vielä osoittautuva nykyistä Itä-Karjalan kieltä melkoisesti 'suomalaisemmaksi'». Ei sen totisesti tarvitse tulla sen »suomalaisemmaksi» kuin mitä luulen osoittaneeni jo 1930 (Suomen murteet II) ja myöhemmin hyvinkin yksityiskohtaisesti (Virittäjä 1939, Karjalaisen heimon ja »karjalan kielen» iästä ja alkuperästä), ollakseen kaikkea muuta kuin suoraan kantasuomesta putkahtanut, jollaisena Rapola sen toisessa kohdassa, kuten mainittu, esittää. Kun arkeologiakin vakuuttavasti näyttää, että muinaiskarjalaisten juuret olivat Länsi-Suomessa, ja kun historioitsija Jaakkola yhtyy »kielitieteen kantaan» siinä, että muinaiskarjalaiset olivat vain myöhäistä länsisuomalaisvatjalaista sekaheimoa (vepsäläisten tärkeän osuuden hän tosin on unohtanut), niin sopisi jo Rapolankin ottaa lusikka kauriiseen käteen tai ainakin — kun ei ole itse sukukielten tutkija — puolueettomasti viitata lukijoilleen, mitä karjalan synnystä on esitetty. Eihän sen pitäisi olla poliittisestikaan vaarallista »suursuomalaisuutta», koska tunnettu venäläinen valtiomieskin talvisotamme alkaessa meille ja maailmalle julisti, että itäkarjalaiset ovat olennaisesti samaa kansaa kuin suomalaiset.

Savolaismurteiden kohdalle on pujahtanut muutamia virheellisyyksiä. Eivät toki *leppä*, *kookku* jms. diftonginreduktiotapaukset ole niin yleisiä ja sen laatuksia, että siltä pohjalta voitaisiin selittää diftongin esiintyminen jonkinlaisena palautuksena muodoissa *eissä* 'edessä', *reissä* 'reessä', *koukas* jne. (s. 102). Parasta pysyä turvallisessa suubstitutio-selityksessä: kun supistuksen syntyessä murteessa ei ollut *ē*-, *ō*-vokaaleja, ne korvattiin *ei*:llä ja *ou*:lla tai etelämpänä *ie*:llä ja *uo*:lla. — Säilynyttä loppuketta tavataan kyllä Suomessa myös ulkopuolella savolaismurteiden, kuten murrekartastosta olisi pitänyt nähdä. — Palatalisaatio ei savolaismurteissa kuulu suinkaan sellaisiin muotoihin kuin *kallis*, vaikka sitä (paitsi etelässä) voi kuulla metsäsuomalaisillakin. Omituinen on vanhan väitteen kertautuminen (s. 103), että koko liudennusilmiö ei ehkä kuuluisikaan savolaismurteiden vanhimpiin ilmiöihin. Kyllä se on selvimpiä vepsän perinnöitä karjala-savossa. Vepsän sisä- ja loppuheitto on siksi vanhaa, että puheenaoleva ilmiö ei mitenkään ole venäläisen fonetiikan synnyttämä ja tuskin »tukemakaan», paitsi sitten tutuissa myöhäisissä kerrostumisissaan.

Muiden murteiden erikoispiirteiden esityksen — siinähan on ylen paljon ehdonvaltaisuutta, kuten jokainen tietää ja myöntää — voimme sivuuttaa. Mielenkiintoista on todeta, että Satakunnan murteet (kuten Uudenmaan) myönnetään hämäläispohjaisiksi sekamurteiksi, ja erikoisen mielenkiintoista se, ettei Rapola enää pidäkään kiinni väitteestään, jonka mukaan Tuulos—Hauho muka edustaisi hämäläismurteiden sydäntä, vaan »P e r i h ä m ä l ä i s e n murteen aluetta on Vanajan — Urjalan — Kurun — Kuoreveden nelikulmio» (s. 87). Tuon pohjoisen linjan laita on niin ja näin, sillä Kuoreveden itäpuoli ei tarkasti ottaen kuulu ollenkaan sydänhämäläisiin murteisiin, ja murre on Tampereen pohjoispuolella yleensäkin jo melkoisesti savolaisuuden hapattamaa.

Rapola pitää Etelä-Pohjanmaan murteesta (s. 93) puhuessaan mahdollisena, »että jokin suomalais- tai hämäläisheimon haarautuma olisi saapunut tänne suoraan kantasuomalaisilta sijoiltaan». Hän luettelee 16 piirrettä (niitä olisi samanlaisia hyvin voinut panna kymmenkunnan lisää), mutta niistä oikeastaan vain yksi (*mähnä, kuhna, twahmani*) on sellainen, joka ei olisi hämäläis- tai lounaismurteiden selvää perintöä tai jolle emme selvää vastaavuutta löytäisi savo-karjalaisista murteista, joiden vaikutus yhä syö ihan murteen laitaa. Olisi taas turhaa ruveta kertaamaan ennen sanottua ja yksityiskohtaisesti analysoitua (Suomen murteet II, ss. 55—74 sekä murrekartasto selityksineen), mutta jo historiasta pitäisi olla niin paljon tunnettua, että puhe Etelä-Pohjanmaan kantasuomalaisesta »heimosta» raukeaa fantastiseen tyhjyyteensä. Olisihan ihme, jollei olletikin sekamurre saisi kehityksi myös omia paikallispiirteitä (kuten *s > h* määrätapauksissa, vaikka senkin juuria on Hämeessä) tahi miksei myös säilyttäisi jotakin vanhaa, muualta kadonnutta, mutta eihän se oikeuta tuollaisiin umpimähkäisiin johtopäätöksiin. Reaaliosta kiinni pitääksemme me näemme Etelä-Pohjanmaan vanhan yhteyden myös Peräpohjolan murteisiin, joissa taas länsisuomalaisuus ja vanha karjalaisuus selvästi risteilevät, mikä ilmeisesti on heijastusta jo ennen Pähkinäsaaren rauhaa alkaneista idän ja lännen sekoituksista. Ei olisi luonnontonta, että sitä sekoitusta olisi joutunut Etelä-Pohjanmaalle saakka. Karjalaahan semmoinenkin piirre on kuin *saima, saita, olemma, olima*, vaikka sekin on luettelossa vain eteläpohjalaisuutena ja »varsin vanhan suhteen» kuvastajana.

Ymmäriän hyvin, että karjala, lounaismurteet ja Etelä-Pohjanmaakin ovat Rapolalle arka paikka — ihme, että hän ei ole enemmänkin »kantasuomalaisten heimojen» edustajia Suomesta löytänyt, siksi pahoin hän ivaili minun esitystäni suomen murrealueista ja niiden synnystä (Suomen murteet II, ks. Virittäjä 1932, s. 66—, 185—), kun hämäläinen heimo jäi — ja jää, jollei toisin osoiteta — ainoaksi Suomen selvistä kantasuomalaisista heimoista täällä syntyneiden sekaheimojen joukkoon »ikäänkuin voi puuron silmään», toistaakseni Rapolan silloiset pilkalliset sanat. Rapola kyllä tahtoo vedota »yleisimpään käsitykseen», mutta — paitsi että itse vetoomus on umpimähkäinen — ei sellaiselle kansanäänestykselle totta totisesti ole annettava arvoa, jossa vain jonkin vanhan auktoriteetin mukaan kannat määrätään, siksi spesiaalista on suomen murteiden ja erityisesti sukukielten tutkimus jo meidän päivinämme.

Heitän tekemättä myös vertailut, minkä verran Rapola on saanut muutetuksi aikoinaan moittimaansa murrealueiden jaoitusta ja murrealueiden yleiskarttaa — sen vertailun voi tehdä kuka hyvänsä, jos asia huvittaa. Esitys on enimmäkseen kuivan deskriptiivistä, enkä luule, että edes ylioppilaat sitä jaksavat pureskella, jolleivät käytä samalla murrekarttoja apunaan. Pitäjännimien loppumaton luettelo murreilmiöiden rajoista puhuttaessa ei jää kenenkään mieleen ja on kaikista vähimmän paikallaan yleistajuisessa esityksessä. Koko kirja vaikuttaa hätätyöltä (sivuutettu on, paitsi vertailut sukukieliin, jopa niin tärkeä seikka kuin Inkerin murteet) ja haparoimiselta, miltei enemmän opiskelijan kuin opettajan kynästä lähteneeltä, paitsi mikä koskee vanhentuneita teorioita tai muita Rapolan perustelemattomia väitteitä. Onpahan tekijä varsinaiselta alaltaan, vanhasta kirjasuomesta, saanut irti sitä arvokkaampaa, ja se kielitieteen puoli ehkä tulee vastaisuudessaakin jäämään hänen voittomaakseen.

Lauri Kettunen.